

PRIESAIKOS INSTITUTO TAIKYMO BRUOŽAI BIRŽŲ DVARO TEISMO KNYGOSE

Ermina Čižienė^a, Vida Rainienė^b

^a Panevėžio kolegija, Lietuva

^b Kauno technikos kolegija, Lietuva

Anotacija. Straipsnyje bendrais bruožais pateikiama Biržų kunigaikštystės ir teismų sistemos XVI-XVIII a. apžvalga. Atskleidžiama Biržų dvaro teismo paskirtis, teisingumo vykdymo pagrindiniai aspektai. Pagal Trečiąjį (1588 m.) Lietuvos Statutą svarbiausias ir neabejotinas kaltės įrodymas teismuose buvo ieškovo ir jo liudininkų priesaikos, duodamos teisme arba bažnyčioje kiekvieno pagal savo tikybos papročius. Analizuojamas priesaikos kaip teisinio instituto taikymas Biržų dvaro teismo knygoje.

Raktiniai žodžiai: Priesaika; teisingumas; Biržų dvaro teismo knygos.

ĮVADAS

Priesaikos teisinio instituto genėzė sietina su paprotine teise. Tą liudija 1340 m. Prūsų Teisynas. 1387 m. Lietuvai priėmus krikščionybę, priesaika evoliucionavo ir dėl savo autoritetingumo buvo pradėta taikyti įgyvendinant teisingumą teismų praktikoje. Nemažai žinių apie Lietuvos didžiosios kunigaikštystės teisę teikia J. Machovenko (Machovenko, 2000, 2005a, 2005b, 2007), Z. Kiaupa (Kiaupa, 2009), V. Vaičaitis (Vaičaitis, 2013) ir kiti, tačiau bene išsamiausiai priesaiką kaip paprotinės ir pozityviosios teisės rezultata atskleidė A. Skaistys (Skaistys, 2004, 2007, 2011). Minėtų ir ne tik, autorių publikacijose sutinkamos vertingos priesaikos, kaip teisinio instituto socialinio vaidmens įžvalgos, atskleidžiamas priesaikos instituto vaidmuo viduramžių ir šiuolaikinėje Lietuvos bei Vakarų Europos teisėje. Tačiau mokslo darbų, kuriuose būtų pateikta priesaikos, įgyvendinant teisingumą, taikymo analizė pagal to meto rašytinius šaltinius ir šiuo konkrečiu atveju, Biržų dvaro teismo knygas, nėra. Todėl:

Darbo tikslas –atskleisti priesaikos, kaip teisinio instituto, taikymo bruožus Biržų dvaro teismo knygoje.

Darbo uždaviniai:

Apžvelgti Biržų kunigaikštystės ir teismų sistemos XVI-XVIII a. raidą;

Atskleisti priesaikos kaip įrodymų tikrumo patvirtinimo reikšmę;

Atskleisti priesaikos instituto taikymo Biržų dvaro teismo knygoje pagrindinius aspektus.

Darbo metodai – istorinių šaltinių analizė, lyginamasis, istorinis.

BIRŽŲ KUNIGAİKŠTYSTĖ IR TEISMŲ SISTEMA XVI-XVIII a. BIRŽŲ DVARO TEISMAS

Biržų dvaras ir miestelis, kurie pirmą kartą paminėti 1556 metais, kūrėsi kaip administracinis ir ūkinis kunigaikščių Radvilų centras. Biržų kunigaikštystės miesto istorijai reikšmingas Kristupo I Radvilos (1547-1603), vadinamo Perkūnu, ėjusio Lietuvos pakanclerio (1579), Vilniaus vaivados (1584), didžiojo etmono (1589) ir kitas pareigas, valdymas. Biržus jis paveldėjo iš savo tėvo Mikalojaus Rudojo ir dažniau negu kiti jo pirmtakai juose reziduodavo. 1589 metais Kristupas I Radvila pastatė stiprią gynybinę pilį ir iš Žygimanto III išrūpino miestui Magdeburgo teisę (1589-03-09). Šioje Kristupo I išrūpintoje privilegijoje teigiama: „<Mes, Karalius maloniai...atsižvelgdami į Mums, Žečpospolitos karaliui, naudingą Kristupo Radvilos tarnybą davėme Jo Malonybės Biržų miestui Jo Malonybės Biržų dvare, esančiame Upytės pavieta, ir gyventojams, jame gyvenantiems, dabar ir ateityje būsiniams amžiniems laikams teistis tame Biržų mieste Vokiečių teise, kuri vadinama Magdeburgine, tokia, kuria yra Karūnos svarbiausiuose miestuose ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Mūsų Vilniaus mieste teisiamą. Tam Biržų miestui ir to miesto miestiečiams, dabartiniams ir ateityje būsiniams, amžiniams laikams davėme Herbą – juodą erelį baltoje vėliavoje, prilygindami tą Biržų miestą visais teisių klausimais ir laisvėmis svarbiausiems mūsų Karūnos miestams ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vilniaus miestui...> (Yčas, 1931, p. 26-27). Taip Biržų miestiečiams

buvo suteikta prekybos laisvė, jie buvo atleisti nuo maitų ir mokesčių bei rinkliavų; miestui pačiam buvo pavesta spręsti teisminius ginčus.

Radvilos, turėdami didžiules ir išskaidytas teritorijas, patys vieni neįstengė jų administruoti. Dėl to jie rėmėsi savo sudaryta administracija. Tai buvo taikoma ir teismams. Plečiantis kunigaikštystės valdoms ir daugėjant gyventojų, atitinkamai daugėjo ir teismų. Palaipsniui Biržų kunigaikštystėje susiklostė hierarchinė teismų sistema, kurios žemiausią grandį sudarė atskirų dvarų teismai, o aukščiausią – pačių savininkų teismas. Būdingas teismų bruožas buvo tai, jog jie nebuvo atskirti nuo administracijos organų, ir dažniausiai tie patys asmenys buvo ir administratoriai, ir teisėjai. Netgi perleidžiant dvarus valdymo teisėmis, buvo perleidžiama ir teisė teisti. Ir tik nuo XVII a. pabaigos Biržų kunigaikštystės savininkai ėmė riboti nuomininkams kai kurias jų teismines galias. Kaip pavyzdys – baudžiamosios bylos, kuriose buvo numatyta mirties bausmė, buvo nagrinėjamos tik Biržų dvaro teisme arba turėjo būti nagrinėjamos su jo žinia (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.20).

Kaip jau buvo minėta, Biržų miestui buvo pavesta pačiam spręsti teisminius ginčus, kuriuos nagrinėjo miestiečių renkami pareigūnai: vaitas, burmistrai, tarėjai, suolininkai ir raštininkas. Pagal vėliau išleistą Radvilų generalinio komisaro M. Radziševskio instrukciją vaito pareigoms eiti miestiečiai rinkdavo 3 kandidatus, iš kurių vieną kunigaikštystės savininkai skirdavo vaitu ir rinko 2 burmistrus, 4 tarėjus, keletą suolininkų (Kryževičius, 1981, p.96). Vaito ir suolininkų teismas dažniausiai sprendavo baudžiamąsias, o burmistrų ir tarėjų – civilines bylas. Ypatingais atvejais buvo šaukiami bendri abiejų teismų posėdžiai. Mažesnės svarbos civilines bylas galėdavo spręsti pats vaitas vadinamuoju namų teismu. Apeliacijas dėl miestų teismų sprendimų nagrinėdavo patys kunigaikštystės savininkai. Kadangi jie labai dažnai būdavo išvykę užsienin, tai apeliacijoms spręsti Biržų miestas iš 8 kandidatų išrinkdavo 4 teisėjus. Nuo XVII a. apeliacijas nagrinėdavo vien Biržų dvaro teismas pagal Magdeburgo teisę. Atskiros profesijų grupės turėjo savo teismus, kurių kompetencijai priklausė bylos, susijusios su gamybos ir produkcijos realizavimo procesais; svarbesnėse bylose buvo galima ir apeliacija (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.21).

Nors Biržų dvaro teismas atskirais laikotarpiais buvo įvairiai vadinamas: pilies teismu, dvaro teismu, ekonomo teismu, jo paskirtis ir veikla iš esmės nesikeitė, tai – teisingumo vykdymas. Visos teisinės priemonės įgyvendinant teisingumą (įrodymai, teismo proceso ypatumai ir kt.) fiksuoti Biržų dvaro teismo knygoje (1620 – 1745). Biržų dvaro teismo knygos, kuriose pateikiami teismų sprendimai, formuoja gana fragmentišką to meto teismo proceso vaizdą.

Visam Biržų dvaro teismo darbui vadovavo teisėjas, jam talkino raštininkas ir vaznys. Beveik visas bylas teisėjas sprendė vienas, savo nuožiūra (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.82). Tačiau sudėtingesnės baudžiamosios bylos dėl sunkių nusikaltimų ar sudėtingesnės civilinės bylos (atskiro baudžiamąjo ar civilinio proceso nebuvo) buvo sprendžiamos dalyvaujant asesoriams – tarėjams. Vaznio funkcija: pranešimų apie bylos nagrinėjimą teikimas, kaltinimo palaikymas, dalyvavimas vietos apžiūrose, nusikalstamos veikos tyrimuose, teismo sprendimų vykdymas ir pan. Besibylinėjančios šalys, kaip numatė Lietuvos Statutai, naudojos advokatų paslaugomis. Jeigu šalis neturėdavo advokato, jį parūpindavo pats teismas. Biržų dvaro kompetencija buvo labai plati. Tai buvo tiek pirmosios instancijos teismas, tiek apeliacinės instancijos teismas (nagrinėjo Biržų miestiečių bylas dėl miesto teismo sprendimų, taip pat į Biržų dvaro teismą galėjo kreiptis ir cechų amatininkai dėl cecho ir miesto, kaip apeliacinės instancijos, teismų sprendimų (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.25). Savo sprendimais dvaro teismas skirdavo įvairias pinigines baudas ir bausmes. Iš pastarųjų paminėtinos įkalinimas, išplakimas, mirties bausmė; kurių paskirtis ne tik teisingumo įgyvendinimas, bet ir siekimas atgrasyti nuo tokių nusikalstamų veikų darymo, viešinant mirties bausmės atlikimą. Antai, 1698 11 27 Biržų dvaro teisme ekonomas dalyvaujant dviem asesoriams ir Biržų kunigaikštystės paseniūniui, priėmė sprendimą dėl valstiečio Dovydo Maciulėno nužudymo. <...Kaltinimą šeimynykščiai Imbrasui Franckėnui iškėlė nužudytojo sūnus Stasys Davidonis. Kaltinamasis teisme prisipažino pavogęs iš savo šeimnininko D. Maciulėno 6 talerius ir paaiškino, kad šeimnininkas, įtaręs jį vagyste, reikalavo gražinti pinigus, grasindamas perduoti dvaro teismui arba vesti pas burtininką. Norėdamas to išvengti, 1698 11 24 jis kirviu nužudė nuvažiavusį į mišką šeimnininką. Teismas nusprendė: nors kaltinamasis pagal Lietuvos Statuto XI skyriaus 9 straipsnį turėtų būti ketvirčiuotas gyvas, bet iš gailėstingumo nutarta iš pradžių nukirsti kalaviju jam galvą, o paskui ketvirčiuoti. Kūno dalis užmovus ant baslių, išstatyti pavieškelėse, o vieną ranką – nusikaltimo vietoje. Sprendimas turi būti įvykdytas Biržų miesto turgavietėje, specialiai pastatytoje pakyroj ...> (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.175). Atkreiptinas dėmesys į bylos nagrinėjimo operatyvumą; nuo nusikalstamos veikos padarymo praėjusios trys dienos.

Nagrinėjant bylas Biržų dvaro teisme, buvo plačiai naudojami įvairūs įrodymai – prisipažinimas, dokumentai, liudytojai, priesaika ir kt. Bene didžiausią įrodomąją galią bei reikšmę teisminiame procese turėjo priesaika.

PRIESAIKOS INSTITUTO TAIKYMAS BIRŽŲ DVARO TEISMO KNYGOSE

Priesaika yra iškilmingas pareiškimas dėl kurio nors fakto arba aplinkybių tikrumo arba pasižadėjimas laikytis įsipareigojimų (Žodynas.lt, 2019). Pirmosios priesaikos Lietuvoje – pagrįstos tradicijomis, papročiais, buvo veikiamos senosios baltų (pagoniškosios) religijos. Vėliau – išgalint krikščioniškajai pasaulėžiūrai ir rašytinei formai, priesaika tampa neatskiriamu politinės valdžios įtvirtinimo atributu ir religiniu-teisiniu institutu. Dar vėliau, nykstant priesaikos religinei dominantei, priesaika tampa vis labiau teisiniu institutu, nors religinio autoriteto neatsisakoma ir šiais laikais. Garsiausiuose ir žinomiausiuose rašytiniuose Lietuvos teisės šaltiniuose - Pirmajame (1529 m.), Antrajame (1566 m.) ir Trečiajame (1588 m.) Lietuvos Statutuose - priesaikos instituto reikšmė teisėje pasiekė labai aukštą lygį ir tapo vienu iš pagrindinių įrodymų bei teisingumą palaikančių ir stiprinančių institutų iki pat XVIII a. pabaigos (Skaistys, 2007, p.56). Pagal Trečiąjį (1588–1840 m.) Lietuvos Statutą svarbiausias ir neabejotinas kaltės įrodymas teismuose buvo ieškovo ir jo bendrapriesaikių priesaikos, duodamos teisme arba bažnyčioje kiekvieno pagal savo tikybos papročius (krikščionys, žydai ir pan.). Priesaikos instituto siejimas su religija, be abejonės, didino šio instituto socialinį veiksmingumą. Tikėjimas, dievobaimingumas ir tradicijos buvo tas priesaikos turiningąją dalį sudarantis elementas, kuris užtikrindavo tiek vidinį, tiek išorinį priesaikos imperatyvų vykdymą (Skaistys, 2011, p. 41). Biržų dvaro teisme, kaip ir visuose to meto teismuose, priesaika buvo taikoma dažniausiai kaip savarankiško įrodymo priemonė ir prilygo tam tikrų aplinkybių patvirtinimui, kas galėjo lemti vienokią ar kitokią bylos baigtį.

Priesaikos taikymo ypatumai teisiniame procese. Pastebėtina, jog to meto Biržų dvaro teismo sprendimuose aiškiai nurodoma, kad suteikiant priesaikos galimybę, taikoma pirmumo prisiekti teisė. Antai, nagrinėjant kaltinimus Kazimierui ir Petruui Budreikoms dėl lobio iškasimo, <... kaltinančios šalies atstovas įrodinėjo, kad K. ir P. Budreikos 1696 06 03 iškasė prie Daniūnų kaimo Kauno pastalininkio ir paseniūnio Leono Rostovskio žemėje, kurią nuomoja Roselis, vertingą lobį. Kaltinamieji teisinosi, kad jokio lobio jie neiškasė, apie jį nieko nežino ir gali tai patvirtinti priesaika... >. Neturėdamas pakankamai įrodymų, ekonomas bylą atidėjo. Nagrinėjant atidėtą bylą, buvo perskaitytas Gulbinų valsčiaus vietininko Bogdanavičiaus parodymas, kad lobį iškasė ne K. ir P. Budreikos, o Andrius Augonis. Liudytojas Mikalojus Skisciūnas taip pat teigė, kad A. Augonis iškasė lobį ir atidavė saugoti svainiui Stasiui Lukošiuūniui. Šis klausiamas neprisipažino ir tvirtino, kad jokio lobio jis neturįs ir apie jį nežinąs. Teismas, kurį sudarė ekonomas ir trys asesoriai, nagrinėdamas jau kelis kartus atidėtą bylą, nusprendė: remiantis Lietuvos Statuto IX skyriaus 30 straipsniu, suteikti pirmumo teisę prisiekti S.Lukošiūniui su žmona, Budreikoms ir dviem pasitikėjimo vertais žmonėmis, kad lobio jie neiškasė, nei padėjo jį iškasti A. Augoniui ir nežino, kur šis dabar slapstosi. Jiems prisiekus, kaltinamieji bus laisvi. > (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p. 112). Kitame Biržų dvaro teismo sprendime (1697 10 29), priimtame išnagrinėjus paprasto bajoro Andriaus Svirskio ieškinį Štakyrų kaimo valstiečiui Jakštai ir kitiems to kaimo vyrams dėl sumušimo, ožkos gražinimo, žalos ir baudų, buvo nustatyta, kad ieškovo parodymai yra pagrįstesni. Todėl teismas leido juos patvirtinti priesaika ir priteisė iš atsakovų ožką, 3 rublius grašių atlygos už sumušimą, 4,5 auksino žalos ir kepurę. 1697 10 29 Biržų dvaro teismo sprendime, priimtame išnagrinėjus Pasvalio karaimų Misano Masalevičiaus ir jo žmonos Marijonos kaltinimą Biržų karaimui Šolomui Markavičiui dėl Marijonos Masalevičiovos apšmeižimo, kaltinamosios šalies atstovas Balceris Lovmekas įrodinėjo, kad Š. Markavičius teigdamas, jog 1687 m. Šėtoje yra svetimavęs su M. Masalevičiova, apšmeižė jos garbę. Jis pateikė 1697 08 07 Naujamiesčio karaimų teismo sprendimą ir kaltinamojo prisipažinimą dėl svetimavimo. Kaltinamojo atstovas Jonas Černiavskis prašė bylą persiųsti karaimų teismui, kur ji buvo sprendžiama jau anksčiau. Tačiau teismas šio prašymo nepatenkino ir įsakė šalims toliau bylinėtis. Kaltinamasis neigė savo kaltę ir siekė tai patvirtinti priesaika. Teismas, atsižvelgdamas į tai, kad Š. Markavičius nebuvo nė karto kaltinamas šmeižtu, leido jam prisiekti, jog su M. Masalevičiova nesvetimavo. Jam prisiekus, M. Masalevičiovai ir jos įpėdiniams gražinama garbė. Įvertinus šį teismo sprendimą, kyla pagrįstos abejonės ar nebuvo piktnaudžiaujama priesaika, kaip teisingumo įgyvendinimo priemone. Pastebėtina, kad teismas už priesaikos sulaužymą pagal Trečiąjį Lietuvos Statutą paprastai skirdavo bausmę – ketvirčiavimą viešai esant gyvam, o kūno dalis iškabinant aikštėje. Dėl to priesaikos davimas teisme tapo ypač svarbiu aktu, nes esant teismui ginčui, jeigu jautiesi kaltas, geriau pripažinti kaltę ir gauti piniginę baudą ar įpareigojimą atlyginti skolą, žalą, ar viešą išplakimą rykštėmis (ar kitą bausmę), negu už priesaikos sulaužymą būti ketvirčiuotam. Todėl tokių nuosprendžių būdavo nedaug (Apylinkių teismų teisėjų sąjunga, 2019). Antra vertus, galimybę kaltinamiesiems priesaikomis įrodinėti savo nekaltumą, suteikė Lietuvos Statutai. Kaltinamasis pats arba pagal bylos svarbumą su 1–6 liudininkais galėjo prisiekti esąs nekaltas ir paskui būdavo išteisinamas. Dažniausiai pakakdavo paties kaltinamojo priesaikos, net ir tada, kai jam grėsdavo mirties bausmė.

Kaltinamojo išteisinimas prisiekus, kad jis esąs nekaltas, numatomas Trečiajame (1588 m.) Lietuvos Statute ir vadinamas „atsiprisiekimu“ (rus. otriseženje, lenk. odprysięzenie). Šitoks išsiteisinimas priesaika buvo toks svarbus, kad pagal Statutą nebuvo galima priesaika išsiteisinusio vėl pašaukti į teismą dėl to paties dalyko apkaltinus jį, kad jis esąs neteisingai prisiekęs. Tačiau, kad priesaikos nekenktų apeliacijai į aukštesnius teismus, vienai kuriai šaliai norint apeliuoti, priesaikos davimas buvo atidedamas, kol byla bus išspręsta Tribunole arba LDK teisme, o pavieto teismų sprendimai buvo daromi remiantis tik pažadais prisiekti, kurie jau buvo nebeatšaukiami, nes ir mirusiojo įpėdiniai buvo reikalaujami prisiekti tokią atidėtą (pažadėtą) priesaiką. (Skaistys, 2007, p.56). Pirmumo teisė prisiekti buvo taikoma ne visuomet. Biržų dvaro teisme buvo nagrinėjamos ir bylos, kuriose pirmenybės teisės nebuvo įmanoma pritaikyti dėl tam tikrų aplinkybių. Antai, 1699 02 27 svarstant atidėtą bylą <... teisman buvo pristatytas kaltinamasis T. Augonis. Jis neigė savo kaltę ir įrodinėjo, kad lobį iškasė jo brolis I. Augonis. Teismas, apsvaustęs kaltinamųjų parodymus, nusprendė: nors pagal Lietuvos Statuto IX skyriaus 30 straipsnį kaltinamiesiems turėtų būti suteikta pirmumo teisė prisiekti, kad jie yra nekalti, bet atsižvelgiant į tai, kad vienas kitą kaltina broliai, atiduoti juos abu, taip pat davusį neteisingus parodymus S.Lukošiūną į tortūras (kankinimus). Kankinimas įvykdytas 1699 02 27 įprastoje vietoje, dalyvaujant vazniui Jonui Zdanavičiui ir kaltinančiosios šalies paskirtiems atstovams. Kankinami valandą, broliai nei vienas neprispazino ir toliau kaltino vienas kitą lobia iškasimu. Jų parodymai buvo vaznio surašyti į prisipažinimų protokolą (konfesata) ir jo pasirašyti. Dėl senyvo amžiaus kaltinamasis S.Lukošiūnas, kaltinančiai šaliai sutikus, nuo tortūrų buvo atleistas, bet turėjo prisiekti su keturiais asmenimis, kad lobia neiškasė, juo nesinaudojo ir neturi. Priesaika turi būti duota 03 30 Biržų dvare. Jiems prisiekus, visi trys kaltinamieji bus laisvi... >. (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.183).

Taigi, išanalizavus Biržų dvaro teismo knygoje pateiktus sprendimus, akivaizdu, kad teismas vertindavo parodymų pagrįstumą ir tik tada leisdavo prisiekti. Priesaika buvo tarsi įrodymų tikrumo ir teismo patvirtinimas. Be abejojimo, prisiekti buvo leidžiama tik vienai šaliai – ieškovui ar atsakovui. Esant aplinkybėms, kada priesaika nėra tikslinga ir (ar) pagrįsta, buvo taikoma kankinimai (tortūros) ir tik po to suteikiama galimybė prisiekti. Paaiškėjus, jog priesaika melaginga, buvo taikoma mirties bausmė. Toks priesaikos taikymas atitiko Lietuvos Statutų teisinį reglamentavimą.

Bendrapsiekusieji. Priesaika, kaip savarankiškas įrodymas tam tikroje byloje dažnai dar turėjo būti tarsi pastiprinta, t.y. turėjo prisiekti dar ir kiti asmenys. Tai buvo taikoma civilinėse bylose, ypač tose, kur ieškinio pagrindas – skoliniai įsipareigojimai. Antai, 1669 05 02 nagrinėtas Kristupo Liubeko ieškinys dėl skolos grąžinimo <... atsakovas neigė savo kaltę ir ketino tai patvirtinti savo ir dviejų žmonių priesaika... >. Atsakovui leista paneigti savo kaltę priesaika, kurią davęs jis bus išteisintas (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p. 324). 1693 08 04 Biržų dvaro teismo sprendime dėl 162 auksinų skolos grąžinimo ieškinys turėjo būti pagrįstas ne tik ieškovo, bet ir pasitikėjimo verto žmogaus priesaika. Tik jiems davus priesaiką, atsakovai privalės jam grąžinti skolą ir sumokėti teismo išlaidas (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p.49).

Priesaika, jog kaltinimai nėra melagingi, buvo taikoma ir baudžiamosiose bylose. Antai, 1695 03 02 Biržų dvaro teisme buvo priimtas sprendimas, <...dalyvaujant pakviestiems asesoriams, dėl vaznio Samuelio Bogdanavičiaus nužudymo. Kaltinimą Aronui Markavičiui dėl šio nusikaltimo iškėlė nužudytojo žmona Darata Bogdanavičiovą ir sūnus Jonas Bogdanavičius. Teismas, apsvaustęs tyrimo (scrutinium) metu surinktus liudytojų parodymus ir paties kaltinamojo Arono Markavičiaus prisipažinimą dėl įvykdyto nužudymo, nuteisė jį mirties bausme, nukertant galvą kalaviju, ir priteisė dvigubą galvažudinę iš jo turto už nužudytajį. O nužudytojo žmona ir sūnus turi kartu su trečiu pasitikėjimo vertu asmeniu savo parodymus patvirtinti priesaika... > (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p. 88). Atkreiptinas dėmesys, kad priesaikos tarsi patvirtintojas turėjo būti pasitikėjimo vertas asmuo; tokie pat reikalavimai buvo keliami ir liudytojui. Garbingiausi liudytojai būdavo net atleidžiami nuo asmeninės priesaikos, jei vienos ginčo šalies turimi liudytojai yra garbingesni už kitos, tai jiems buvo suteikiama įrodinėjimo pirmenybė. Liudytojai turėjo būti geri krikščionys, einantys išpažinties ir turintys garbingą vardą (Andriulis ir kt., 1980, p. 67).

Taigi, Biržų dvaro teisme dažniausiai buvo nagrinėjami ginčai, susiję su skolinių įsipareigojimų vykdymu (skolos grąžinimas); nužudymas (nunuodijimas); paveldėjimas, daiktų grąžinimas ir nuostolių išieškojimas, garbės apšmeižimas (svetimavimas), sumušimas, lobia iškasimas svetimoje žemėje, seksualinis įkalbėjimas lytiškai santykiauti (išžaginimas) ir kt. Pagal Trečiąjį (1588 m.) Lietuvos Statutą svarbiausias ir neabejotinas kaltės įrodymas teismuose buvo ieškovo ir jo liudininkų priesaikos, duodamos teisme arba bažnyčioje kiekvieno pagal savo tikybos papročius; pavyzdžiui, krikščionys turėjo prisiekti dvaro teisme, karaimai rodalu savo šventovėje, žydai – sinagogoje pagal teismo parengtą tekstą. Antai, 1697 m. nagrinėjant karaimų – pasvaliečio Novacho Abrahamavičiaus ir birziečio Šolomo Markevičiaus bylą dėl sumušimo, įžeidimo ir žalos išieškojimo, N. Abrahamavičiui buvo leista parodymus patvirtinti Biržų karaimų

šventovėje priesaika; 1699 priimant sprendimą dėl baudžiamojoje byloje buvo nuspręsta, jog priesaika turi būti duota Biržų žydų sinagogoje pagal teismo sudarytą ir čia pat įrašytą jos tekstą. (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p. 148, 204). Priesaikos instituto siejimas su religija, be abejonės, didino šio instituto socialinį veiksmingumą, o vėliau, didėjant visuomenės sekuliarizacijai, šios sąsajos vaidmuo nyko (Skaistys, 2011, p.55). Biržų dvaro priimami sprendimai daugeliu atvejų formuluojami pakankamai aiškiai, teikiant nuorodas į Lietuvos Statuto tam tikras normas; tačiau sutinkamos nuorodos į Lenkijos Konstitucijas, net į Saksų veidrodi (Raudeliūnas, Firkovičius, 1982, p. 369). Tokiu būdu teisingumo vykdymas tampa teisėtu ir pagrįstu.

IŠVADOS

1. Biržų dvaro teismas atskirais laikotarpiais buvo įvairiai vadinamas: pilies teismu, dvaro teismu, ekonomo teismu, jo paskirtis ir veikla iš esmės nesikeitė, tai – teisingumo vykdymas. Visos teisinės priemonės įgyvendinant teisingumą (įrodymai, teismo proceso ypatumai ir kt.) fiksuoti Biržų dvaro teismo knygose (1620 – 1745), kuriose pateikiami teismų sprendimai bei formuojamas gana fragmentiškas to meto teismo proceso vaizdas. Biržų dvaro teisme XIV–XVIII a. priesaika taikyta kaip viena iš veiksmingiausių tiesos nustatymo ir teisingumo įgyvendinimo priemonių.

2. Išanalizavus Biržų dvaro teismo knygose pateiktus sprendimus, akivaizdu, kad teismas vertindavo parodymų pagrįstumą ir tik tada suteikdavo/skirdavo galimybę prisiekti. Priesaika buvo tarsi įrodymų tikrumo ir teisumo patvirtinimas. Prisiekti buvo leidžiama tik vienai šaliai - ieškovui ar atsakovui. Suteikiant priesaikos galimybę, taikoma pirmumo prisiekti teisė, kartu tai teisė į teismą. Paaiškėjus, jog priesaika melaginga, atsirasdavo galimybė taikyti mirties bausmę. Toks priesaikos taikymas atitiko Lietuvos Statutų teisinį reglamentavimą. Priesaika, kaip savarankiškas įrodymas tam tikroje byloje dažnai dar turėjo būti tarsi patvirtinamas, t.y. turėjo prisiekti dar ir kiti asmenys, kurie turėjo būti pasitikėjimo verti.

3. Biržų dvaro teismo sprendimų analizė leidžia teigti, jog priesaika, kaip savarankiška įrodomąją galią turinti priemonė, buvo taikoma civilinėse ir baudžiamosiose bylose. Dažniausiai buvo nagrinėjami ginčai, susiję su skolinių išpareigojimų vykdymu (skolos gražinimas) bei kt. Priesaikos buvo duodamos teisme arba bažnyčioje kiekvieno pagal savo tikybos papročius, bet palaipsniui priesaikos sąsajos su religija nyko. Biržų dvaro teismo sprendimuose, susijusiuose su priesaikos taikymu, dažnai teikiamos nuorodos į Lietuvos Statutus; tokiu būdu priesaikos, o ir teisingumo įgyvendinimas tampa teisėtu ir pagrįstu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Andriulis, V., Raudeliūnas, V., Vansevičius, S. (1980). Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX. Vilnius. Mintis.
- Apylinkių teismų teisėjų sąjunga. (2019 m. spalio 6 d.). Ištraukos iš „Biržų dvaro teismo knygos, 1620-1745 m.“ [žiūrėta 2019-10-6] Prieiga per internetą: <http://atts.lt/valstybes-teismu-archyvu/istraukos-birzu-dvaro-teismo-knygos-1620-1745-m>.
- Yčas, J. (1931). Biržai. Tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė. Kaunas.
- Kiaupa, Z. (2009). Rankraštinės įvairenybės iš praeities. XVIII a. vidurio lietuviška priesaika. Lietuvos istorijos metraštis 2008 m. II tomas. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas. P.131-133.
- Kryževičius, V. (1981). Lietuvos privilegijuotieji miestai (XVII a. antroji pusė – XVIII a.). Vilnius, Mokslas.
- Machovenko, J. (2000). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius, Justitia.
- Machovenko, J. (2005a). Liudytojų ir priesaikos pagalbininkų institutai Lietuvos Statutuose. Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Vilnius: Lietuvos istorijos studijos specialusis leidinys, Tomas III. Vilniaus universiteto leidykla. P. 152-162.
- Machovenko, J. (2005b). Įrodymai Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisėje. *Teisė*. Tomas 55.p.61-69
- Machovenko, J. (2007). Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai. Vilnius, Justitia.
- Raudeliūnas, V., Firkovičius, R. (1982). Biržų dvaro teismo knygos (1620–1745). Vilnius. Mintis.
- Skaistys, A. (2004). Priesaikos institutas ir jo įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*. Teisės socialinis veiksmingumas. Vilnius. Tomas 54 (46). P.16-28

- Skaistys, A. (2007). Kai kurie priesaikos teisinio instituto istoriniai aspektai Lietuvoje iki XVIII a. *Jurispudencija*. 2007/11 (101).
- Skaistys, A. (2011). Teisinis priesaikos institutas ir jo socialinis vaidmuo: daktaro disertacija (Socialiniai mokslai, teisė 01 S) Vilnius.
- Vaičiaitis, V. A. (2013). Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. *Teisė*, Tomas 89. p.55-68.
- Žodynas.lt. (2019 m. spalio 16 d.) Terminai: Priesaika. [žiūrėta 2019-10-06] Prieiga per internetą: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/P/priesaika>.

Summary

The application features of the oath institute in the court books of the Biržai manor

1. Within various time periods, the Biržai Manor Court was called differently: the castle court, the manor court and the economist court, though it's purpose and activities did not change substantially: it was the administration of justice. All legal means in the administration of justice (evidence, peculiarities of court proceedings, etc.) are recorded in the court books of the Biržai Manor (1620-1745), which provide court decisions and form a rather fragmented picture of the court proceedings of that time. During 14th – 18th centuries, oath was used as one of the most effective means of establishing truth and administering justice in the court of Biržai manor.

2. After analyzing the judgments contained in the court records of the Biržai Manor, it is clear that the court assessed the validity of the testimony before giving the opportunity to swear. The oath was a confirmation of the veracity and righteousness of the evidence. Only one party, plaintiff or defendant, was allowed to take the oath. The right to take an oath was the right to justice. If the oath was found to be false, it was possible to impose the death penalty. Such application of the oath was in accordance with the legal regulation of the Statute of Lithuania. The oath as autonomous evidence in a particular case was often still supposed to be reinforced, i.e. others who had to be trusted had to swear.

3. An analysis of the Biržai estate court judgments suggests that the oath as an independent measure of probative value was applied in civil and criminal cases. The most considered cases were the disputes related to the performance of debt obligations (repayment of debt), etc. Oaths were given in court or in the church, according to the customs of their own religion, but the oath's relationship with religion gradually waned. Biržai Manor Court decisions relating to the application of the oath often refer to the Statute of Lithuania; in this way, the exercise of oaths and of justice becomes lawful and justified.